

грамма русской социал-демократии: Соч. – Т. 6. – С. 121. **19.** Донгаров А.Г. Иностран- ный капитал в России и СССР / Донгаров А.Г. – М.: Международные отношения, 1990. – С. 125.

УДК 321.01

І. Ю. ПАНОВА

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО СТАНОВИЩА ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УНР В ЕКЗИЛІ

Висвітлюється еволюція правового становища Державного центру Української Народної Республіки в екзилі. Звертається увага на те, що ДЦ УНР з 1920-1921 рр. здійснював діяльність як офіційно визнаний Уряд УНР в екзилі, з 1921 р. до 1923 р. мав напівлегальний характер, з 1923-1992 рр. діяв як громадська організація.

Ключові слова: *правове становище Державного Центру УНР в екзилі, правонаступник Трудового Конгресу, визнання екзильного уряду, припинення діяльності Державного Центру УНР в екзилі.*

Панова І.Ю. *Эволюция правового положения Государственного центра УНР в экиле*

Освещается эволюция правового положения Государственного центра Украинской Народной Республики в изгнании. Обращается внимание на то, что ГЦ УНР с 1920-1921 гг. осуществлял деятельность как официально признанное Правительство УНР в экиле, с 1921 г. до 1923 г. имел полулегальный характер, с 1923-1992 гг. действовал как общественная организация.

Ключевые слова: *правовое положение Государственного центра УНР в экиле, правопреемник Трудового Конгресса, признание эмигрантского правительства, прекращение деятельности Государственного центра УНР в экиле.*

Panova Iruna. *The evolution of the legal provisions SC UNR in exile*

Highlights the evolution of the legal provisions of the State center of the Ukrainian People's Republic in exile. Draws attention to the fact that SC UNR with 1920-1921 operates as the officially recognized Government of the UNR in exile, from 1921 to 1923, had a semi-legal character, with 1923-1992 biennium acted as a public organization.

Key words: *the legal status State center of the UNR in exile, the successor of the Labour Congress, the recognition of the emigre government, termination of the State centre of the UNR in exile.*

Розглядаючи правове становище Державного центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР) в екзилі, слід враховувати, що він трансформувалося з легального, визнаного на міжнародній арені уряду Директорії УНР.

Представники ДЦ УНР в екзилі завжди називали себе Урядом УНР в еміграції, тому що Директорія УНР залишила територію України, як правонаступник Трудового Конгресу, відповідно й Уряд УНР вийшов в еміграцію як легальний орган УНР. З Урядом УНР, який перебував з листопада 1920 р. за кордоном, не припиняли офіційні відносини країни, які визнавали Директорію УНР. Тому є всі підстави вважати, що Уряд УНР до квітня 1921 р. визнавався міжнарод-

ною громадськістю як еміграційний уряд. Укладання Ризького мирного договору від 18 березня 1921 року між Польщею та Росією стає поштовхом до втрати Урядом УНР правового статусу – уряду в еміграції.

Слід зазначити, що ще перебуваючи на території України, Уряд УНР мав дипломатичні відносини із країнами, які його визнавали. Зокрема в журналі «Трибуна України» від 1923 р. було відмічено, що визнали Уряд УНР та «не сумнівалися в цьому і французький, англійський та румунський уряди, акредитуючи своїх офіційних представників при Українському Уряді Не завагалися так само визнати і суверенність України і законність її Уряду Німеччина, Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина ... визнання ріжними державами – як принципове, незалежності Української Держави, так і практичне Уряду У.Н.Р. і її верховного правителя Голови Директорії Головного Отамана Симона Петлюри було лише закріпленням того міжнародно-правного становища, яке зайняла Українська Держава після проголошення незалежності. Так, у 1918 році визнали Україну [...] Грузія, Фінляндія, Польща і Білорусія. Ці визнання були підтверджені Фінляндією і Польщею у 1920 конкретно для Уряду У.Н.Р. Крім них – Естонія, Латвія і Аргентина»¹. Опинившись в еміграції Уряд УНР продовжував підтримувати міжнародні відносини з цими країнами.

В «Реєстрі членів Дипломатичних представництв та Консулятів УНР за кордоном» на час виходу уряду УНР в екзилі можемо зустріти перелік країн, які підтримували офіційні відносини із Урядом УНР. Це: 1) *Посольства*: Німеччина, Австрія, Туреччина, Болгарія, Фінляндія, Швейцарія; 2) *Дипломатичні місії*: Польща, Румунія, Англія, Італія, Ватикан, Франція, Кавказ, Бельгія, Голландія, Данія, Угорщина, Швеція, Норвегія, Греція, Латвія, Естонія, США., Чехословаччина; 3) *Консульства*: Німеччина (Берлін, Мюнхен, Гданськ); 4) *Віце-консульства*: Кавказ-Баку, Батумі; 5) *Тимчасові заступництва та делегації*: Заступництво УНР при Лізі Націй².

Наведений перелік представництв УНР за кордоном свідчить, що, виходячи в еміграцію, Уряд УНР мав офіційне міжнародне визнання.

В. Трембіцький відмічає, що «у березні 1921 року оформлено нове представництво УНР до Аргентини, яка 5-го лютого 1921 року визнала де юре українську державність. УНР в столицях 25-ти держав і далі ще визнавалась, значить авторитет українських посольств, місій та консулятів задержався в розумінні права...»³.

Брест-Литовським мирним договором від 9 лютого 1918 р. Туреччина визнала владу української держави. Після підписання цього договору сторони підписали договір про співпрацю між державами⁴.

Це визнання було нетривалим, оскільки радянський уряд 2 червня 1920 р. визнав кемалістський уряд Туреччини. Українська РСР та Туреччина уклали мирний договір (Анкара, 2 січня 1922 р.)⁵, після чого Уряд УНР в екзилі перестав визнаватись Туреччиною.

21 квітня 1920 року у Варшаві між УНР та Польщею було укладено Варшавський договір – «Політична конвенція між Польщею та Україною», де Польща погодилась на такі умови: «Визнаючи право України на незалежне державне існування на території в межах на північ, схід і південь, [...] визнає Директорію Незалежної Української Народньої Республіки, [...] за верховну владу У.Н.Р.»⁶. Причому, в цьому ж договорі зазначалося, що «Польський уряд зобов'язується не заключати жадних міжнародніх умов направлених супроти України...»⁷.

Незважаючи на визнання екзильного уряду на міжнародній арені, після Ризького мирного договору офіційні державні представництва почали замінюватися

громадськими. Уже 31 березня 1921 р. міністр закордонних справ А. В. Ніковський доповідав Раді Республіки про ліквідацію цілого ряду представництв: дипломатичної місії в Естонії, Латвії, Данії, Греції і США; посольства в Болгарії; консульства в Баку (Азербайджан), Батумі (Грузія) і Надзвичайні місії на Кавказі⁸.

На нашу думку, ліквідації дипломатичних представництв УНР сприяла активна міжнародна діяльність більшовицького уряду України щодо визнання УСРР.

Після підписання Раппальського договору між Німеччиною і РСФРР, ситуація різко змінилася, фактично з грудня 1922 року дипломатичні зносини на офіційному урядовому рівні між УНР і Німеччиною було припинено⁹. На кінець 1920 року у Румунії діяла Українська дипломатична місія, яку очолював Мацієвич К. А. В.М. Піскун відмічає, що становище українців у Румунії відрізнялося тим, що там перебувала частина інтернованого війська УНР¹⁰.

Незважаючи на те, що дипломатична місія УНР в Румунії була доволі впливовою, коштів на її утримання в уряді не було і тому уже в грудні 1922 р. почалося скорочення штатів. У зв'язку із ліквідацією української дипломатичної місії в Румунії у вересні 1923 року, було утворено громадський комітет, який опікувався українцями-емігрантами...¹¹. Офіційно дипломатичну місію УНР було ліквідовано, після визнання Румунією СРСР.

В книзі «Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали» (2008 р.) А. Кентій та В. Лозицький зазначають, що після Ризького миру між Польщею та більшовиками (березень 1921 р.) Уряд УНР втратив свій статус суб'єкта міжнародної діяльності, і поступово були закриті всі дипломатичні місії УНР. Від цього часу вся діяльність українства за кордоном на міжнародному ґрунті носила, головним чином, громадський характер¹².

Як зазначає В. Трембіцький, не зважаючи на великі труднощі «все в ДЦ йшло по лінії законності, послідовності, легітимності, навіть і після 1924-25 років, коли дипломатичні представництва були закриті, а їх місце зайняли «політичні представництва УНР» та «горожанські комітети» як замісники консулятів»¹³.

Нові форми представництв ДЦ мали наступні завдання: слідкувати за східноєвропейськими подіями в столицях Європи, щоб відповідним листом авторитетно звернути увагу міністрам тієї чи іншої держави на певні важливі проблеми, які мали чи могли мати погані наслідки для українського народу в УРСР чи в Польщі¹⁴.

Надалі міжнародна ситуація навколо еміграційного уряду складалася несприятливо, оскільки багато держав прагнули налагодження відносин із більшовицькою Росією, яка зовсім не підтримувала ідею відновлення незалежної української держави.

Як відмічає В.М. Піскун, офіційно українські дипломатичні представництва у європейських країнах функціонували ще до 1923 р., проте в результаті активної міжнародної діяльності більшовиків, поступово дипломатичні представництва УНР почали згортати свою діяльність¹⁵, зокрема через визнання цих країн СРСР.

Отже, Уряд УНР, виходячи в еміграцію продовжував визнаватися країнами, які його офіційно визнали, коли той перебував на території України. Після визнання міжнародною спільнотою УСРР та СРСР, Уряд УНР втратив офіційне визнання цих країн і продовжив свою діяльність як організація частини української еміграції.

На думку А. Кентія та В. Лозицького, діяльність Державного центру УНР, його Уряду та міністерств з квітня 1921 р. мала фактично нелегальний характер,

оскільки всіма справами української еміграції в Польщі відав Український центральний комітет¹⁶ (найбільша культурна організація української еміграції в Польщі в 1921-1939 рр., яка була заснована представниками ДЦ УНР в екзилі).

Така позиція вищезазначених авторів пов'язана із тим, що 21 квітня 1921 р. між Польщею, на території якої розміщувався ДЦ, та Радянською Росією був підписаний Ризький мирний договір, внаслідок якого ДЦ втратив спеціальний статус на території Польщі.

На нашу думку, період діяльності ДЦ УНР з квітня 1921 р. до 1923 р. мав напівлегальний характер, оскільки до 1923 р. ще продовжували діяти останні представництва Уряду УНР в іноземних країнах. Також ДЦ УНР продовжував здійснювати легальну діяльність через низку громадських організацій, які офіційно були зареєстровані у ряді країн.

Так, *«Статут Товариства бувших вояків Армії УНР»* (1924 р.) був затверджений Лодзінським Воєводою (13/V-1924 р. № 2757/111) та внесений в реєстр «стоваришень» Лодзінського Воєводства за номером 813¹⁷.

«Статут Товариства вояків Українців імені Гетьмана П. Дорошенка» (25 січня 1924 р.). Статут був затверджений Сальським В. П. (міністром військових справ УНР за кордоном з 1924 р. до 5 жовтня 1940 р.)¹⁸.

Статут Товариства «Музей Визвольної Боротьби України» (16 січня 1925 р.). Статут був затверджений Міністерством Внутрішніх Справ Ч.С.Р. (Чехословацька Республіка) 16 січня 1925 р.¹⁹ *«Статут Товариства бувших вояків Армії УНР у Ч.С.Р.»* (10 жовтня 1926 р.). Відповідно до статуту організація мала назву: «Товариство бувших вояків Армії УНР в ЧСР». Місцезнаходженням Товариства визначалось м. Подебради (ЧСР)²⁰.

«Статут Товариства бувших вояків Армії УНР у Франції» (15 травня 1927 р.). Статутом визначено, що організація має назву: Товариство бувших вояків Армії УНР у Франції. Місцезнаходженням товариства було м. Париж²¹.

Щодо правового становища державних органів Української Народної Республіки, після того як вони змушені були покинути територію УНР, то О.Й. Вовк та Ж.О. Дзейко зазначають, що в українознавчій історико-правовій літературі немає однастайності щодо визнання ДЦ УНР в екзилі, політичні та громадські діячі по-різному оцінювали його правове становище. Вищезазначені науковці відзначають, що оскільки УНР формально припинила своє існування, що було засвідчено мирним договором між Польщею, радянською Росією та радянською Україною 18 березня 1921 р. в м. Ризі, органи Української Народної Республіки в екзилі можна назвати скоріше політично-громадськими, а не класично державними²². Діяльність Української Національної Ради та Уряду УНР (органи ДЦ УНР), роблять висновок О.Й. Вовк та Ж.О. Дзейко, мала не стільки політичний, стільки історично-символічний характер²³.

На нашу думку, з боку уряду УНР не було підписано ніякого офіційного документу щодо «ліквідації» УНР. Це державне утворення в ході історичного процесу було змінено іншим – УСРР, а тому визначати, що УНР офіційно припинила своє існування недоцільно. Причому, мирний договір між Польщею, радянською Росією та радянською Україною від 18 березня 1921 р. (м. Рига), навряд чи може засвідчити факт припинення існування УНР. Насправді, після залишення території України, органи Директорії УНР – Голова Директорії та Уряд УНР не одразу перестали визнаватися іншими державами, втрата визнання на міжнародній арені відбувалася поступово протягом кількох років. Це підтверджується

ліквідацією, закриттям представництв УНР в різних країнах. Останнє представництво УНР припинило свою діяльність в 1923 р. Так само й більшовицький уряд УССР не одразу був визнаний урядами інших країн.

Зміна міжнародного статусу Уряду УНР в екзилі, зумовила зміну його цілей і завдань. На початковому етапі свого існування, одразу після виходу в еміграцію, однією з важливих цілей еміграційного уряду було повернення на батьківщину. З часом для представників уряду УНР стало зрозуміло, що реалізувати таку ціль було неможливо, оскільки територія колишньої УНР повністю була під контролем більшовицького уряду УРСР і невдовзі увійшла до складу СРСР. Тому наступною метою уряду УНР в екзилі стала допомога частині українського народу у боротьбі за незалежність.

В післявоєнні роки, члени уряду УНР переважно зосереджувалися в таборі біля Вісбадену (Німеччина). Звідти було налагоджено зв'язок з членами уряду, які знаходились в Парижі²⁴.

Поступово діяльність ДЦ УНР почала відроджуватись. У повоєнні роки діяльність ДЦ УНР зосередилася на координації дій всіх національних сил за кордоном, інформуванні діаспори про політичні, економічні, соціальні процеси в Україні, міжнародних акціях на підтримку прав людини в країнах «соціалістичного табору», забезпеченні діяльності системи інформування про порушення прав людини в Україні та наданні дієвої допомоги проявам непокори існуючому в ній ладу.

Свої повноваження ДЦ УНР в екзилі склав 22 серпня 1992 р. В Києві Президент УНР передав Грамоту про складення повноважень і припинення діяльності ДЦ УНР в екзилі Президентові України Леонідові Кравчуку із взаємоузгодженим твердженням, що Українська Незалежна Держава, проголошена 24 серпня 1991 р., є правонаступницею Української Народної Республіки. Президент України Леонід Кравчук прийняв Грамоту²⁵.

Таким чином, можна визначити періоди еволюції правового становища ДЦ УНР в екзилі:

1) 1920-1921 рр. – період легальної діяльності як офіційно визнаного Уряду УНР в екзилі.

2) 1921-1923 рр. – період напівлегальної діяльності ДЦ та поступової втрати статусу «уряду УНР в екзилі» внаслідок підписання 18 березня 1921 р. Ризького мирного договору між РСФСР і Польщею, на території якої розміщувався ДЦ, та визнання міжнародною спільнотою УСРР та СРСР. Оскільки визнання Уряду УНР залежало від волі міжнародного співтовариства й не існувало і не існує єдиних правил такого визнання, то, де-факто, Уряд УНР поступово набував статусу політичного угруповання на правах громадської організації.

3) 1923-1992 рр. – період діяльності ДЦ як громадської організації (діяльність ДЦ була призупинена в період з 1941 по 1945 рр., внаслідок Другої світової війни та небажання співробітничати з країнами гітлерівської коаліції).

1. *Міжнародно-правне положення Української Народної Республіки* // Трибуна України. – 1923. – № 5/7. – С. 35-36. 2. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України* (далі - ЦДАВОВУ). – Ф. 3696 с. – Спр. 401.– Арк. 6. 3. *Трембіцький В.* Правні підстави Екзильного уряду України (1920–1984) / В. Трембіцький // Око світу. – 1986. – № 2. – С. 36. 4. *Піскун В.* Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття): монографія / Піскун В. – К.: МП «Леся», 2006. – С. 268. 5. Там само. – С. 270. 6. *Шелухін С.* Варшавський договір між Поляками і С. Петлюрою / Шелухін С. – Прага: Нова Україна, 1926. – С. 13. 7. Там само – С. 14.

8. Піскун В. Цит. праця. – С. 148. 9. Там само. – С. 293-294. 10. Там само. – С. 298-299. 11. Там само. – С. 300. 12. *Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали*. – К.: Парламентське вид-во, 2008. – С. 42. 13. *Трембіцький В.* Цит. праця. – С. 36. 14. Там само – С. 36. 15. *Піскун В.* Цит. праця. – С. 559. 16. *Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали*. – С. 12. 17. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 269. – Спр. 347. – Арк. 41. 18. Там само. – Арк. 72. 19. ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Спр. 456. – Арк. 2. 20. ЦДАГОУ. – Ф. 269. – Спр. 347. – Арк. 20. 21. Там само. – Арк. 49. 22. *Вовк О. Й., Дзейко Ж. О.* Політично-громадські органи Української Народної Республіки в екзилі в 1920–1992 рр. (історико-правовий аспект) / О.Й. Вовк, Ж.О. Дзейко // Часопис Київського університету права. – 2002. – № 4. – С. 65. 23. Там само. – С. 70. 24. *Лівицький М. А.* ДЦ УНР в екзилі між 1920 і 1940 роками / Лівицький М.А. – Мюнхен-Філадельфія: В-во Українське інформаційне Бюро, 1984. – С. 64-69. 25. *Микола Плав'юк – Президент УНР в екзилі (1989-1992) // Державний центр Української Народної Республіки в екзилі: статті і матеріали / [зредагували Любомир Р. Винар, Натал. Пазуняк; [слово до читача М.В. Плав'юка; вступне слово Л.Р. Винара; художн. оформ. М.С. Пшінки]. – Філадельфія; Київ; Вашингтон: Фондація ім. С. Петлюри; Веселка; Фондація Родина Фещенко-Чопівських, 1993. – С. 419-420.*